

A felsőoktatási képzések ágazati modernizációja (RRF-2.1.1-21) Doktori iskolák akkreditációs anyagainak áttekintő elemzése

2023/12/15

Összefoglaló:

A doktori iskolák akkreditációjának vizsgálata során megállapítottuk, hogy a képzések jellemzően megfelelő minőségi és minőségbiztosítási keretek között zajlanak az országban. A doktori iskolák szem előtt tartják az European Standards and Guidelines 2015-ös előírásait, így a vizsgált doktori képzőhelyeken jellemzően sikeresen és eredményesen teljesül a PDCA-ciklus működése. Napjainkban még egyes ESG 2015-ös előírások csak korlátozottan jelennek meg az önértékelésekben, azonban a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság reformtörekvései orvosolni fogják.

A felsőoktatási képzések ágazati modernizációját célul kitűző RRF-projekt keretében került sor két ütemben 2023 során a doktori iskolák akkreditációjának áttekintésére. Miután a rendszerváltást követően megalkotott felsőoktatási törvény rendelkezései alapján a doktori (PhD/DLA) képzések visszakerültek a felsőoktatási intézmények hatáskörébe, számos alkalommal került sor a szabályozási környezet felülvizsgálatára.

A doktori képzések működéséhez kapcsolódva az elmúlt évtized talán legnagyobb jelentőségű változását a képzések 2016-tól bevezetett reformja jelentette. Ettől fogva a korábban hároméves doktori képzések időtartama két kétéves blokkra emelkedett. A változás célja az volt, hogy a szigorodó fokozatszerzési követelmények által megkövetelt kutatómunkához szükséges időt a lehetőségekhez mérten fedje le a képzési időszak, miközben erős, elsősorban anyagi ösztönzőkkel a kutatómunka határozott időbeli keretek között tartása és a fokozatszerzési arány is javuljon. A képzés reformjának eredményeként a doktori képzésbe felvett hallgatók a képzés második évének végén komplex vizsgát teljesítenek, amely részint a tantárgyi ismeretek mérésére, részint a kutatási előrehaladás ellenőrzésére szolgál. A második kétéves blokkban a doktoranduszok leginkább a disszertációjuk elkészítésével foglalkoznak, tevékenységük jelentős hányadát teszi ki a fokozatszerzéshez szükséges kutatómunka. Az összesen négyéves képzési idő, indokolt esetben, egy további akadémiai évvel meghosszabbítható, erre azonban már nem biztosít finanszírozást az állami ösztöndíjasoknak a költségvetés.

A doktori képzések reformjával mintegy párhuzamosan zajlott le az akkreditációs munkával kapcsolatos, talán legfontosabb stratégiai dokumentum, a European Standards and Guidelines 2015-ben bevezetett módosításainak (a továbbiakban: ESG 2015) átvezetése a hazai akkreditációs gyakorlatba. A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, az érintettek bevonásával, előkészítette azt a merőben új szemléletű akkreditációs folyamatot, amelynek eredményeként a teljes eljárás átalakult, dinamikusabb és hatékonyabb lett. A doktori iskolák akkreditációjának folyamatát az intézményakkreditációs gyakorlat újragondolásával párhuzamosan alakították át, azonban a két eljárás között továbbra is vannak különbségek.

A Doktori Iskola Akkreditációs Munkacsoport (a továbbiakban: DIA munkacsoport) feladata az volt, hogy a reformok óta eltelt időszakban lezajlott akkreditációs eljárások eredményeit elemezve készítsen jelentést a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság és az RRF-projekt többi résztvevője számára, amely érdemben vizsgálja a lezajlott reformok eredményeit, illetve javaslatokat is megfogalmaz az akkreditációs gyakorlat további fejlesztését illetően. Az elemzés eredményeként számos olyan megállapítás került megfogalmazásra, amely a jövőben növelheti az akkreditációs folyamatok hatékonyságát, eredményességét, illetve megkönnyítheti az akkreditáció folyamán megfogalmazott javaslatok és jó gyakorlatok

adaptációját.

A DIA-munkacsoport által elvégzett elemzés során az akkreditációs eljárások körében érintett összesen 46 doktori iskolai eljárás adatait vizsgálták. A doktori iskolák során tekintettel voltak mindazon jellegzetességekre, amelyek az egyes iskolákat meghatározóan jellemezhetik, így a tudományterületek és művészeti területek széles skálája jelent meg az elemzések keretében, de hasonlóan szerteágazóak voltak a vizsgálatok, amennyiben az intézmény méretét (összesített hallgatói létszám alapján), a doktori iskola méretét (összesített doktoranduszi létszám alapján), a képzés nyelvét (angol nyelven zajló képzések megjelenése szerint), a képzőhelyek földrajzi lokációját (elsődlegesen: főváros-vidék megoszlás szerint), vagy a doktori iskola intézményének működési jellegzetességeit nézzük (tudományterületek és tudományágak szerinti változatosság).

Az elemzések lebonyolítása során a szakértők szigorú összeférhetlenségi szűrésen estek át, vagyis a gyakorlatban a klasszikus összeférhetlenségi szabályok (pl. közeli hozzátartozók kiszűrése, anyagi érdekelttség kiszűrése) mellett egyetlen szakértő sem vehetett részt olyan doktori iskola elemzésében, amelynek (korábbi vagy jelenlegi) hallgatója, oktatója, törzstagja, illetve amelynek akkreditációs eljárásában bármilyen módon érintettként megjelent (például a látogató bizottság tagjaként). Mindennek a gyakorlatban azért is volt jelentősége, mert elvárás volt a DIA-munkacsoport tagjaival szemben az akkreditációs gyakorlat, amelyet a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság valamely bizottságának, testületének tagjaként vagy akkreditációs eljárásokban kijelölt látogató bizottságának tagjaként szerezhettek meg. Összességében az elvárások megfogalmazásával egyfelől a függetlenség és a pártatlanság is biztosítható volt, másfelől a szakértelmet és tapasztalatot is biztosítottuk. Mindemellett a gyakorlatban a DIA-munkacsoport több tagja is foglalkozik felsőoktatási minőségbiztosítással, ami egyértelműen emelte az elvégzett munka szakmai színvonalát, miközben az elemzők változatos tudományos háttere az elemzési szempontrendszerek sokszínűségét erősítette. Az elemzők doktori iskolához rendelése során a tudományterületi illeszkedés betartására vonatkozóan volt törekvés, de az nem jelent meg kizáró elvárásként.

Az elvégzett elemzési munka elsődlegesen adminisztratív adatok másodelemzését jelentette. Ebben a körben sor került a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság TIR nevű belső rendszerében tárolt adatok elemzésére, a bizottsági tagok önéletrajzainak vizsgálatára, az Oktatási Hivatal statisztikai adatainak elemzésére, majd későbbiekben a FIR-ben tárolt intézményi adatok ellenőrzésére is. A fenti adatok körében elvégzett dokumentumelemzés egy előzetesen meghatározott, részletes, standard szempontrendszer mentén zajlott le. Az alkalmazott vizsgálati módszerek a tudományterületeken széles körben elterjedt és elfogadott elveknek megfelelően részint kvantitatív, részben kvalitatív jellegűek, ezzel is támogatva a folyamatok könnyebb és alaposabb feltárását, megértését.

Az elvégzett elemzés szempontrendszere tehát mindenben követi a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság által elfogadott és kiadott Önértékelési szempontrendszer és az ESG 2015 tartalmát is.

Az elemzés az alábbi felépítés szerint zajlott le: a sztenderdre vonatkozó áttekintő, általános szempontok; önértékelésre vonatkozó szempontok; a dokumentáltságra, formalizáltságra vonatkozó szempontok; az érintettek bevonására, részvételére vonatkozó szempontok; az adatalapúságra, alkalmazott módszerekre vonatkozó szempontok; a PDCA-ciklus érvényesülésére vonatkozó szempontok; a nyilvánosság biztosítására vonatkozó szempontok; a sajátosságok, specifikumok kiszolgáltatására, a rugalmasság érvényesülésére vonatkozó szempontok; a jó gyakorlatokra és azok megosztására vonatkozó szempontok; az esélyegyenlőségre, diszkriminációmentességre vonatkozó szempontok; egyéb, sztenderdre vonatkozó speciális szempontok.

A vizsgált eljárások eredménye jelentős eltérést mutat az intézményakkreditációs eljárások eredményéhez képest, hiszen az összes elemzett doktori iskola kevesebb mint felében került sor feltétel nélküli akkreditációra. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nagyjából minden második vizsgált doktori iskolát csak úgy engedett akkreditálni a Magyar Felsőoktatási

Akkreditációs Bizottság, hogy vagy helyszíni látogatással egybekötött, vagy dokumentumok megküldésével teljesíthető monitoreljárást írt elő. A vizsgált mintában szereplő, nem akkreditált minősítést kapó doktori iskolák aránya rendkívül alacsony volt, vagyis a magyarországi doktoranduszok elsöprő többsége megfelelő minőségű képzőhelyen folytathatja tanulmányait. Amennyiben az akkreditációs döntéseket a vizsgált doktori iskolák és a felsőoktatási intézmények hallgatói létszámadataival is összevetjük, akkor megállapíthatjuk, hogy legnagyobb eséllyel a nagy létszámú felsőoktatási intézményekben működő alacsony hallgatói létszámú doktori iskolákban döntött a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság a monitoreljárás elrendeléséről. A kis létszámú egyetemeken vizsgált doktori iskolai méretkategóriák esetében megállapítottuk, hogy mind a közepes, mind pedig az alacsony hallgatói létszámú doktori képzőhelyek esetén nagyobb volt az esély a monitoring elrendelésére, mint az ötéves akkreditációra.

A vizsgált doktori akkreditációs eljárások átlagos átfutási ideje ugyan 458 nap volt, de a szórás mértéke igen nagy, hiszen a leggyorsabban lebonyolított akkreditációs eljárás mindössze 99 nap alatt ment végbe. A későbbiekben célszerű volna megismételni az elemzést, hiszen a koronavírus miatti lezárások, illetve a felsőoktatási intézmények modellváltása miatt bizonyos folyamatok lelassultak.

A vizsgált doktori iskolák akkreditációja kapcsán megállapíthatjuk, hogy a PDCA-ciklus elemei, vagyis a plan-do-check-act tevékenységei megjelennek a PhD és DLA képzőhelyeken. Ez, az elvégzett elemzési munka alapján azt is jelenti, hogy a doktori iskolák szervezeti- és minőségkultúrájának mára már szerves részévé vált az ESG 2015 által is megkövetelt szemléletmód. Fontos ugyanakkor azt is kiemelni, hogy a vizsgált doktori iskolák jelentős hányada rendkívül erős együttműködésben áll a felsőoktatási intézménnyel, amelyben működik. Ez a viszonyrendszer egyfajta kölcsönös egymásra utaltságban ölt testet, amelynek lényege, hogy a doktori iskola és a felsőoktatási intézmény egymás előnyös tulajdonságaira építve optimalizálja saját működését. Ezzel a tudományos teljesítmény növekszik, miközben az erőforrások használata, beleértve ebbe az emberi erőforrásokat is, nagyobb hatékonysággal valósul meg. A működés folyamatos fejlesztése szempontjából kifejezetten előnyös, hogy a vizsgálatba bevont doktori iskolák jellemzően önálló és fejlett minőségbiztosítási szervezettel rendelkeznek, amelyek megfelelően működnek is. Így a vizsgált doktori iskolák esetében megállapítható, hogy amennyiben a doktori képzésre nem vagy nem megfelelően alkalmazható ESG 2015 sztenderdeket figyelmen kívül hagyjuk, akkor a doktoranduszok kimagaslóan fejlett minőségbiztosítási rendszerek keretein belül folytatják tevékenységeiket.

A vizsgálatba bevont látogató bizottságok összetétele sok tekintetben kiegyensúlyozottabb volt, mint az intézményakkreditációs eljárások esetében. A doktori iskolát látogató akkreditációs bizottságok esetében mind női, mind pedig férfitöbblettel rendelkező bizottságokat is találunk. Doktorandusz vagy doktorjelölt minden vizsgált eljárás látogató bizottságában szerepet vállalt, illetve minden bizottság munkáját legalább egy egyetemi tanár is segítette. A legtöbb látogató bizottsági tag egy, legfeljebb két eljárásban volt érintett, azonban a minőségügyi szakértők és a szakreferensek körében akár extrém magas munkaterhelést is megfigyelhettünk. Célszerű volna a jövőben kisebb mértékben növelni a gyakrabban visszatérő látogató bizottsági tagok számát és arányát, így a megszerzett tudásuk és tapasztalatuk nagyobb hatékonysággal volna kamatoztatható. A vizsgált látogató bizottságok tagjainak életkorát elemezve megállapítottuk, hogy legnagyobb arányban a 36–50 év közötti korosztály képviseltette magát a tagok között. A bizottsági tagok átlagos életkora nem érte el a 46 évet. Tekintettel ugyanakkor arra, hogy a vizsgált akkreditációs látogató bizottsági tagok között a gyakorlati-felhasználói szféra csak limitált arányban és létszámmal képviseltette magát, a jövőben nagyobb teret lehetne nyitni a megfelelő, tudományos fokozattal rendelkező, a versenyszférában dolgozó kutatók bizottsági szerepvállalásának.

A vizsgált eljárásokban a jelentések (mind az önértékelési, mind a látogató bizottsági jelentések) terjedelmi korlátait tiszteletben tartották az érintettek. Jellemzően a jelentések

elején szereplő fejezetek bizonyultak terjedelmesebbnek. Fontos tartalmi jellegzetesség, hogy a vizsgálatba bevont doktori iskolai önértékelések, illetve látogató bizottsági beszámolók 37%-a ítélte hiányosnak a beérkezett válaszokat, míg ennél kevesebben felületesként jellemezték ugyanezen dokumentumokat.

Összességében a DIA-munkacsoport által lebonyolított elemzések alapján megállapítottuk, hogy a vizsgált doktori iskolákban jellemzően magas, illetve kiemelkedően magas minőségű oktatás zajlik. A minőségbiztosítás szervezetrendszere eredményesen és jól működik a doktori iskolákban, az esetek elsöprő többségében az intézményi rendszerekkel szoros együttműködésben. A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság által gyűjtött jó gyakorlatok az intézményeken belüli és az intézményközi tudásáramlás keretében is támogathatják a doktori képzések fejlődését.